

a vizsgálatnak ezt a fajta módszerét részleteiben majdnem minden kutató már eddig is alkalmazta, amikor pl. csak a női vagy csak a férfisírokban előforduló leleteket gyűjtötte fel, illetve egy-egy temetőn belül elemezte azokat. A nemenként és korcsoportonként történő szétválasztás az egyetlen olyan szempont, amely következetesen végigvezethető az egész temetőn. Ez még akkor is így van, ha az embertani anyagot különböző okok – főként a rablás – miatt a sírok egy részénél nem mindig lehet egyértelműen nemhez és/vagy korhoz kötni. A megmaradt leletek és a csontanyag – mint látni fogjuk – együtt vagy külön-külön a rablott sírok nagy részénél is lehetőséget jelentenek a csoportokhoz (gyermek, férfi, nő) soroláshoz, így a sokszor hiányos, töredékes leletek és a megmaradt részadatok sem vesznek el, hanem jól lehet őket hasznosítani az elemzéseknel. Ez a módszer még akkor is hasznos, ha léteznek a csoportok mindegyikére jellemző közös lelettípusok, pl. edénymelléletek vagy bizonyos ékszertípusok; sőt éppen akkor lehet igazán eredményes összehasonlítást végezni, ha nem a teljes leletcsoportból indulunk ki. A 3 fő csoport (férfi, nő, gyermek) néhány szempontból élesen elválasztható egymástól, néhány szempontból viszont kevésbé; vannak átfedések, párhuzamosságok is, de az összehasonlító elemzések nélkül ezek nem derülhetnének ki.

Könnyen belátható, hogy a viselet elemei közül pl. semmiképpen nem kezelhetők együtt a női és a férfi övek, hiszen teljesen eltérő a két nem övviselete, annak alakulása, változása az évszázadok során. A gyöngyök elemzésénél sem vonhatjuk össze a férfiakat és a nőket, mert a férfisírokban talált kevés (de annál fontosabb) pár szem gyöngy elveszne a női sírok gyöngyeinek tengerében.

Nagyon érdekes a gyermeksírok különválasztásnak kérdése. A legkorábbi feldolgozásokban csak a legritkábban derült ki, hogy volt-e egyáltalán gyermek sír egy-egy temetőben, pedig ma már egyértelmű, hogy a felnőttekhez képest sok szempontból eltérően temették el a gyermekeket, különbözött a viseletük, és a sírjelölésük is eltért. A temetkezési szokások mellett fontos megfigyelni, hogy a gyermekeknek milyen helye volt a közösségekben, a családokban, hogy a temetőbeli helyzetük, a leletek milyensége és mennyisége hogyan viszonyul a felnőttekéhez. Végül soron a gyermekek egyenrangú tagjai voltak a szarmata társadalomnak, ugyanúgy, mint a felnőttek, s erre számos kitűnő adatot sikerült találnunk a madarasi temetőben. Ráadásul a gyermeksírok rablásának aránya alacsonyabb, mint a felnőtteké, így a hiteles adatsorok nagy száma páratlan lehetőséget nyújt a gyermektemetkezések részletes vizsgálatához.

3.2.

VÖRÖS GABRIELLA: A SÍROK RABLÁSA

A sírgödörök méreteinek elemzésénél, vagy a tájolás vizsgálatánál csak kevésbé jelentett zavaró körülményt, ha a sírokat kirabolták. Minden egyéb esetben azonban komolyan latba esett, hogy a sír rablott volt-e, illetve, hogy a bolygatás milyen mértékben érintette az adott sírt. Számos olyan temetkezés került feltárára, ahol az elhunyt korát vagy nemét semmilyen körülmények között vizsgálattal nem sikerült megállapítani, mert sem az antropológiai meghatározás, sem a leletek nem adtak ehhez támpontot, aminek az oka főként a sírok nagyarányú rablása, illetve bolygatása volt. A bolygatás következtében az eredeti, érintetlen leletegyüttesek és a megfigyelések lehetőségei is erősen sérültek, ennél fogva a következtetések sem lehetnek maradéktalanul egzaktak. Természetesen nem maradtak ki azok a rablott temetkezések sem, ahol a rablottság mértéke még lehetővé tette annak eldöntését, hogy melyik nemhez, illetve milyen

korcsoportba tartozott a sírba eltemetett személy; de a következtetések megfogalmazásánál számításba kellett vennünk a rablás mértékét, irányát és egyéb felmerülő szempontokat is. Itt is hangsúlyozzuk, hogy a tárgycsoportok tipológiai vizsgálatánál természetesen a temetőből előkerült összes példányt számba vettük, attól függetlenül, hogy *in situ*, vagy a rablóaknából került-e elő, és hogy el lehetett-e döntení milyen korú és nemű elhunyt temetkezéséből származik.

Az elemzések egy részéből tehát értelemszerűen ki-maradtak azok a temetkezések, amelyeknél nem lehetett eldönteni, hogy eredetileg nőt, férfit vagy gyermeket temettek-e el. Ezek száma összesen 92 volt.

Az életkor- és nem-meghatározást természetesen antropológiai vizsgálat alapján nyertük, a nem mindennapi munkát Marcsik Antónia (Szegedi Tudományegyetem) végezte el.⁴⁸

48 Lásd e kötet 3. függelékében.

Ahol a rablás következtében nem volt elegendő antropológiai minta, de a leletek egyértelműen utaltak arra, hogy azok nőhöz tartoztak (pl. orsógomb, nagyszámú gyöngy stb. volt a sírban) avagy férfihoz (pl. fegyver), ott felvettük a temetkezést a megfelelő csoportba. A teljesen rabolt sírok között 58 olyan volt, amelyben az ásatók eredeti helyén nem találtak sem embercsontot, sem egyéb más leletet, azaz a rablásban a sír egész felülete érintett volt. Ezen belül volt egy olyan csoport is, amely teljességgel üres volt, azaz, ahol sem csontanyag, sem egyéb lelet nem került elő (összesen 31 ilyen sír volt). Egy-két jellegtelen szórványlelet 10 sírban fordult elő, 17-ben csak koporsókapcsok voltak, esetleg értelmezhetetlen lelettöredékek, állatcsontok. A sírok egy másik csoportját az a 30 temetkezés alkotja, amelyeknél a sírba helyezett személy korát és nemét szintén nem tudtuk meghatározni, de az előző csoporttól eltérően értékelhető, változatos típusú leletanyag került elő belőlük, de azok nem határozták meg az eltemetett nemét (pl. fibula, kés, nyakperec stb.). Ezek a sírok vagy teljes felületükön, vagy részlegesen voltak bolygatva. Végül volt 6 olyan sír is, ahol nem észleltek ugyan bolygatást, de az antropológiai vizsgálat minden kétséget kizáróan mégsem foglalt állást.

Összesen tehát 92 esetben (a sírok 15%-ában) nem tudjuk a nemet és az életkort meghatározni vagy az embercsontanyag hiánya, vagy a leletanyag jellegtelen-

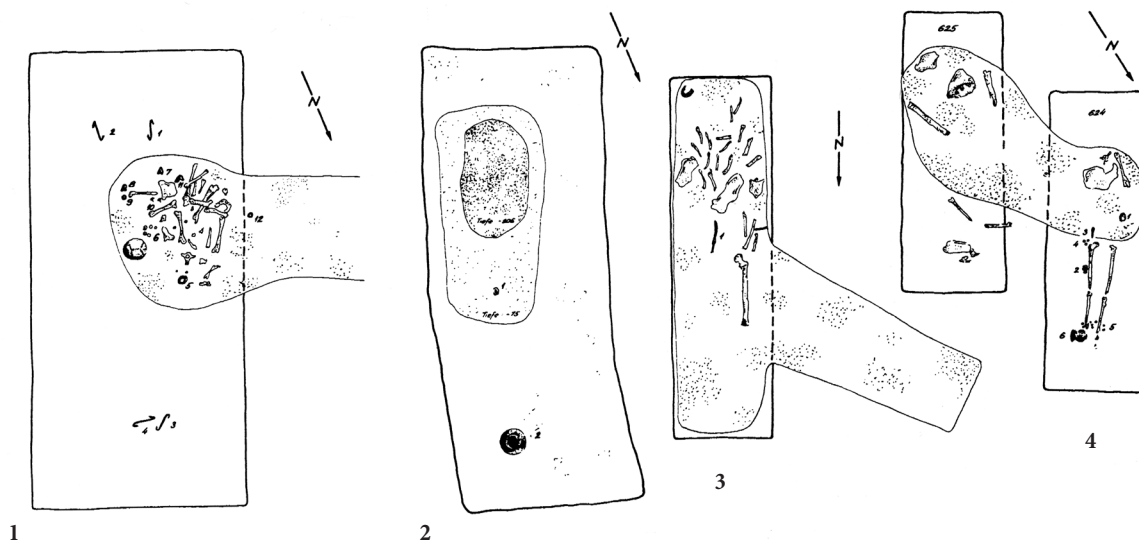
sége miatt. Az életkor és a nem szerint csoportosítható sírok száma ennek következtében így alakul:

gyermek	nő	férfi	azonosíthatatlan	összes
129	262	144	92	627

1. táblázat A sírok száma életkor és nem szerint

A férfisírok száma összesen 144, melyek közül 34 volt bolygatatlan. A nők csoportjához 262 sír tartozott, közülük 50 volt bolygatatlan, 48 részben bolygatott és 164 teljesen feldúlt.⁴⁹ A gyermekek 129 sírja között volt a legtöbb bolygatatlan temetkezés: szám szerint 73; a bolygatottak száma 56.

A szarmata sírok bolygatásának, rablásának kérdésével Kőhegyi Mihály korábban már több alkalommal is foglalkozott, a madarasi feltárás során tapasztaltak alapján. Önálló cikkekben is kitért arra, hogy milyen módszerekkel rabolták a jelöletlen sírokat és a halmokat, milyen eszközöket használhattak, és a rablás idejének meghatározásához talált adatokat is közzétette [238. kép].⁵⁰ Mindezekkel a kérdésekkel ezért itt csak érintőlegesen foglalkozunk, viszont a leletanyag sérülésének felmérése érdekében a felnőttek, a férfiak és nők, valamint a gyermekek sírjait külön-külön is megvizsgáljuk a bolygatás mértéke és helye szerint.

238. kép A sírok rablásának változatai [Kőhegyi 1994 után 1. és 2. kép]: 1. Oldalról ráásott aknával áttörik a koporsót (656. sír); 2. Felülről ráásott, kis felületen feltört koporsó (293. sír); 3. Oldalról ráásott, az egész sírt átfogó akna (626. sír); 4. Egy aknával két sírt rabolnak (624., 625. sír)

49 Az adatok nagy száma miatt érdemes volt a bolygatott női sírokon belül egy külön csoportot is elkülöníteni, a részben bolygatottakét. A másik két csoportnál, mivel azok jóval kisebbek, erre nem volt szükség.

50 Kőhegyi 1971a, 210–215; Kőhegyi 1980, 19–22; Kőhegyi 1994, 277–283.

Elöljáróban érdemes a legfontosabb fogalmakat tisztázni. A leíró részben és az értékelésben egyaránt előfordul mindkét kifejezés: a bolygatás és a rablás is. Ezeket szinonimaként kezeljük, feltételezve, hogy a bolygatás célja a sír kirablása lehetett. A rablás korára, tehát hogy a temetéssel egykorú vagy közel egykorú volt-e, avagy a temetés időpontjától a jelenkorig tartó hosszú időszak melyik időpontjában történt éppen, alig találunk fogódzót. Kőhegyi Mihály a sírok leírásánál minden esetben megjegyezte, ha a csontok anatómiai rendje, elhelyezkedése alapján talált valamilyen adatot. A ráásás mértéke, formája megjelenik a sírrajzokon is, amennyiben az dokumentálható volt.

A férfisírok közül tehát mindössze 34 volt érintetlen, a többi (összesen 110 sír) bolygatott, rabolt volt valamilyen mértékig. A rablás helye és mértéke szerint is érdemes csoportokat elkülöníteni. A raboltak több mint felét a sír teljes felületén bolygatták, ilyenkor a csontváz egyetlen darabja sem maradt eredeti helyén. A leletek közül *in situ* csak a sír rövidebb végei közvetlen közelében található koporsókapcsok (pl. 69., 89. halmos temetkezések), vagy a sír láb felőli végénél levő edények maradhettek, de azok is csak kivételes esetben (pl. 525., 607. sírok). A teljes felületükön bolygatott sírok közül 20 olyan volt, amelyikben vagy egyáltalán nem maradt lelet, vagy ha maradt is, csupán értékelhetetlen, értelmezhetetlen edénytöredékek, vagy ismeretlen vastárgy darabjai. A többi, teljes felületén bolygatott férfisírban legalább egy, jobb esetben néhány elemezhető melléklet, viseleti darab is napvilágra került.

A bolygatott sírok külön csoportját alkotják azok a temetkezések (összesen 19 sírról van szó), ahol csak a lábszárok maradtak érintetlenül. A medencéig terjedő mellkasi terület bolygatása 16 esetben fordult elő. Különlegesnek számít, amikor az öv tájkára ástak rá a sírrablók, de a mellkas és a láb a helyén volt (4 sír). Nagyon ritka volt, amikor csupán a fejet érintette a rablás (3 sír). Ugyanilyen ritkaságnak számított, ha a csontváz hosszanti irányban volt érintve (3 sír). Érdekes módon a három eset mindegyikében a jobb oldal volt bolygatott.

Összefoglalóan tehát a férfisíroknál vagy a teljes felületet rabolták,⁵¹ vagy pedig a csontvázak felső részét, elsősorban a fej és mellkasi részt, illetve a deréktájat.

Erre a jelenségre, tudniillik, hogy a rablók már a sír feldúlásának megkezdésekor tisztában voltak azzal, hogy a sírban férfi vagy nő nyugszik, és hogy merre van az elhunyt feje, már a korábban közzétett megfigyelések is rámutattak.⁵² Ezek szerint a sírrablás helyét és méretét, valamint módszerét már a rablás megkezdése előtt eldönthették, attól függően, hogy milyen nemű és korú elhunyt nyugodott a kiszemelt sírban. Ezekre az adatokra – minden valószínűség szerint – a sírokon egykor elhelyezett, számunkra ismeretlen jelek, jelzések utalhattak.⁵³ A sírrablóknak azonban nem volt elég, hogy észlelték a nemre vagy korra utaló jelet, hanem azt értelmezniük is kellett, érteni azok tartalmát. E logika alapján a legkézenfekvőbb tehát, hogy a rablást az a közösség gyakorolta, amelyik a jeleket elhelyezte, vagy egy olyan, amelyik legalábbis tudta értelmezni azokat. A másik lehetőség, hogy az idegen sírrablók bizonyos gyakorlatra tettek szert a sűrűn megismételt tevékenység során és a tapasztalataikat kamatoztatták a sírrablásoknál.⁵⁴ A legújabb kutatások adatai alátámasztják Kőhegyi Mihály megfigyelését, miszerint az esetek egy részénél bizonyítható, hogy a temetés és a rablás időpontja között viszonylag kevés időnek kellett eltelnie.⁵⁵ Kézenfekvő megvizsgálni, hogy a rablás összefüggésbe hozható-e a temetkezési rítus bizonyos elemeivel, elsősorban a sírok máig (az ásatásig), vagy legalábbis a temetést követően hosszú ideig megmaradó jelölésével.⁵⁶ Az ásatási megfigyelések alapján összesen 49 halmos sír volt a temetőben, ezek között mindössze tíz olyan sír volt, amelybe egyértelműen férfit temettek. A 10 halmos férfitemetkezés közül mindegyik a teljes felületén volt bolygatva, egyedül a koporsókapcsok maradtak meg eredeti helyükön a 69. és a 89. halomban. Hozzá kell tenni, hogy a halmos sírok kivétel nélkül raboltak voltak a temetőben, sőt olyan is előfordul, hogy több alkalommal is feldúlták őket, ezért legtöbbször szinte semmi, vagy csak nagyon kevés lelet maradt bennük.⁵⁷

51 A teljes felületükön rabolt síroknak csak egy töredékét lehetett nemhez, ezen belül a férfiak csoportjához kötni. Az aránytalanság szembetűnő e csoportban a férfiak és a nők között.

52 Vörös 1996, 176, 42. kép.

53 A sírok jelölésének módjára – az árkokon és a halmokon kívül – még közvetett bizonyítékunk sincs. A közelmúltban azonban egy Szeged környéki temetőben (Szeged-Kiskundorozsma-Daruhalom III. 343. sír, vö. Mészáros-Sóskúti 2006, 124) „lábfára” utaló nyomra bukkantak sírbontás közben. A 343. sírban a sír láb felőli részén (ezért használjuk a „lábfára” elnevezést) észlelt kerek elszíneződést feltételezen sírjel nyomának határozták meg az ásatók.

54 Kompoltan felmerült, hogy a szarmata sírokat az avarok rabolták ki (Vaday 1997, 96–97).

55 Mészáros-Sóskúti 2006, 123–125.

56 A sírok hosszú ideig megmaradt jelölése alapvetően a halom, de ideszámítjuk a körülárokolt halmos sírok árok–halom együttesét is. Egyes halmok máig megmaradtak, mint például Vaskúton (Kőhegyi-Vörös 1999, 217–254), mások viszont eltűntek, ahogyan a madarasi halmok is erősen megfogyatkoztak (Kőhegyi 1971a, 210).

57 Az alföldi halmok kivétel nélkül rablottak, ezért sokszor a korszakhoz tartozásuk is megkérdőjelezhető (Kulcsár 1998, 40).

A csontanyag hiánya és a kevés, jellegtelen lelet miatt, melyeknek jó része csupán tárgyak töredékeit jelenti, a halmok alá temetetteket általában csak nagyon nehezen lehet korhoz, illetve nemhez kötni.⁵⁸ A halmok, mivel gondosan megépítettek voltak, és mert Madarason földművelést sem végeztek ezen a területen,⁵⁹ évszázadokon keresztül megmaradtak, és így folyamatosan ki voltak téve a különböző korok sírablóinak. A női sírokban sokkal több a jellegzetesen nőkhöz köthető lelettípus, a rablott halmos sírok közül tehát jóval többet is lehetséges hozzájuk kötni. Ebből a szempontból különösen a gyöngyöknek volt fontos szerepük, itt is hangsúlyozva azonban, hogy gyöngyök a férfisírokban is előfordulhattak, ezért a rablott sírok gyöngyeinél számukat és típusukat is meg kellett ahhoz vizsgálni, hogy biztosan eldönthető legyen, eredetileg biztosan nőt temettek-e a halom alá.

A férfiakhöz köthető körárkos halmos temetkezések száma is jóval kisebb volt, mint a női körárkos halmosoké, az összesen 102 sírból mindössze 26-ot sorolhattunk ebbe a csoportba. A rabolatlanok között egyetlen körárkos halmos sír sem volt, tehát ezek rablása is 100%-os, akár a halmosoké. A korai, 20. század eleji leírásból kiderül, hogy voltak olyan nagy átmérőjű, körárkokkal kerített sírok, melyek fölött ugyanúgy észlelni lehetett a halom meglétét, mint az É-i és D-i halomcsoport tagjaival.⁶⁰ Ezzel eldöltni látszik egy régóta folyó vita: az árkokból kikerült föld biztosan a sírok fölé került, és egy részük egészen a 20. század elejéig megmaradt, kitűnő célpontként a sírablók számára.⁶¹

Mindig visszatérő kérdés, hogy vajon kik rabolták a sírokat, előkerült-e pl. a leletek között, illetve a rablásból származott-e olyan tárgy, amely a bolygatás idejére utalna. A 606. körárkos temetkezésből, amely teljes felületén rablott volt, egy Árpád-kori edénytöredék került elő. A temetőtérből kiderült, hogy a sírt az Árpád-korban egy árok vágta át [1. térkép]. A 48-as halmos temetkezésben egy újkorinak tűnő kést találtak, amely egyértelműen a rablás kézzel fogható tanújaként értelmezhető.

Itt, a bolygatásról szóló fejezetben kell egy olyan jelenségről is beszámolni, amely elvileg a temetkezési

szokások körébe szokott tartozni, tudniillik, hogy az ásatási dokumentáció szerint kettős, illetve egy esetben hármas temetkezés is előfordul a temetőben: elsősorban férfi és nő (89., 138., 244., 402. sírok), valamint egy esetben férfi és gyermek együttese (230. sír). Nem véletlen azonban, hogy ezeket az eseteket a rablásoknál is tárgyaljuk. Részleteiben is megvizsgálva a sírokat ugyanis kiderül, hogy nem minden esetben egyértelmű a többes sírok előfordulása, sőt a többségük többes sír státusa vitatható. A kérdést azért is érdemes alaposan megvizsgálni, mert a szármataknál ritkának számító temetkezési rítusról van szó.⁶²

A 402. sírban a bolygatásban fordult elő egy másik csontvázhoz tartozó koponyacsont. Elképzelhető azonban, hogy nem kettős temetkezésről van szó, sokkal valószínűbb, hogy egy közeli sírból származott a töredék, melyet azonos időben raboltak ki a 402. sírral. A visszatemetődés során kerülhetett a másik koponyatöredék a bolygatás földjébe. A kettősnek leírt temetkezések közül 3 (89., 138. és a 244. sír) teljes felületén rabolt volt. A 89. halomsírban férfi koponya és váz darabjai mellett egy nő koponyadarabjai is előkerültek. A leletek között egyetlen lelet: a rablás aknájából előkerült kerek ólomlemez két töredéke utal női mellékletre, amennyiben e két töredéket valóban tükröként értelmezzük. A 138. sírban a csontok egy kupacban voltak a sírba visszadobálva, illetve a betöltésben kerültek elő. A sír egyetlen lelete: a temető legnagyobb méretű mészkegyöngye mindkét nemhez tartozhatott. A 244. sírban egy csomóban voltak a csontok, melyeket az antropológiai vizsgálat *Ad.* vége korú nőhöz, illetve *Ad.* korú férfihez sorolt. Sem a sír mérete, sem a sírleírás nem utal kettős temetkezésre. Esetleg előfordulhatott ebben a kivételes esetben a csontanyag keveredése is.

Egyedül a 230. férfisír esetében bizonyos, hogy valóban kettős temetkezésről van szó. Itt ugyanis a bolygatatlan sírban a férfi jobb oldalán, alsó karja és a medence tájékán bontottak ki egy gyermekcsontvázat. A leletek: a csiholók, a kovakövek, a szögletes vascsat és az övhöz tartozó vas szíjvég jellegzetesen férfisírhoz tartozó viseleti tárgyak és eszközök. Igaz, hogy torques, valamint karperecek is tartoztak a síregyütteshez, de mint látni

58 A halmok leletszegénységének másik következménye, hogy nehezen lehet korhatározni a sírokat, így nehéz összevetni a kevésbé rabolt jelölten és a körárkos halmos sírok időrendi helyzetével.

59 Az ásatásra azért kerülhetett sor, mert a területet gyümölcsös és szőlő telepítésének tervével veszélyeztették. Kőhegyi Mihály a feltárás megkezdésekor (1963-ban) 30 halmot tudott a felszíni jelek alapján azonosítani (KŐHEGYI 1971a, 210).

60 Roediger az előző századfordulón 72 halomról számolt be (ROEDIGER 1905a, 420–423). A madarasi halmok történetének utolsó 100 évéről, így a halmok lassú eltűnésének folyamatáról is kitűnő adatokat őriztek meg a korabeli térképek és leírások.

61 Vö. KULCSÁR 1998, 35–40.

62 Kulcsár Valéria a ritkán feltűnő többes sírokat a rendellenes temetkezések közé sorolja, megemlítve a madarasi példákat is (KULCSÁR 1998, 31).

fogjuk, ezek sem kizárólag csak a nőkre jellemző lelet-típusok voltak.

A hármas sírként leírt 262b. sírban egy érintetlen férficsontváz fölött, egy beásásban gyermek, illetve felnőtt (női?) koponya darabjai kerültek elő.⁶³ Ebben az esetben elképzelhető, hogy egymás fölötti temetkezésekről van szó. A rablás ezek szerint a felső temetkezést érintette, de nem bolygatta az alatta levő férfisírt. Tehát nem hármas temetkezésről, hanem egymás fölé eltemetett elhunytakról beszélhetünk.

Az összes temetkezés közül 262 sírt lehetett a női temetkezések csoportjába sorolni. Közülük 50 volt bolygatatlan, 48 részben, 164 viszont a teljes felületén bolygatott volt. A számok azt bizonyítják, hogy a teljes sírfelületen bolygatottak közül jóval több temetkezést lehetett a nőkhez kötni, mint a férfiakhoz. A részben bolygatott temetkezések esetében a csontokon kívül gyakran eredeti helyükön maradtak a leletek is, így legalább részadatok maradtak a viselet egyes elemeivel, vagy a temetkezési szokások adataival kapcsolatosan. Az elmozdult vagy bolygatásból előkerült tárgyakat az egyes csoportok statisztikai vizsgálatánál, illetve tipológiai rendszerezésénél felhasználtuk. A teljesen bolygatott sírok teszik ki a női temetkezések nagyobb részét. Előfordult az is, hogy semmilyen melléklet nem maradt a sírban, ugyanakkor az antropológiai vizsgálat miatt helyet kapott a temetkezés a női sírok csoportjában (251., 289., 339., 356., 358., 429., 463., 469., 501., 522., 591., 640., 646. sír). Egy olyan sír volt közöttük, amelyben csupán koporsókapocs került napvilágra (501. sír). A temetkezési szokások és a viselet elemzésénél természetesen minden esetben csak a bolygatatlan sírokat vettük alapul. A felhasználható hiteles adatok mennyisége tehát a bolygatás gyakoriságától és annak mértékétől függött.

A két csoport – a részben, illetve a teljesen bolygatottak – elkülönítése sokszor okozott fejtörést, ugyanis az egyes csontvázrészek eredeti helyzetben maradása a feldúlt sírokban is támpontot jelenthetett a temetkezési szokások elemzéséhez, ezért az ilyen eseteket a részben bolygatottak csoportjába soroltuk. Ugyanakkor az is tény, hogy ebben a csoportban gyakran csak a sírok legvége maradt érintetlen, az itt jelentkező edényekkel vagy koporsókapcsokkal együtt, de a bolygatás következtében a csontváz egyetlen része sem maradt a helyén, ugyanúgy, mint a férfiaknál. Mindenesetre a részletes lista és az elemzés során idézett sírszámok és a hozzájuk

tartozó adatok jól tükrözik a besorolások hibalehetőségét és sokszor feloldhatatlan ellentmondásosságát.⁶⁴

Áttekintve a témánk szempontjából fontos részlegesen bolygatott sírokat (48 db), a következő megfigyeléseket összegezhetjük. Mindössze két sír volt, ahol kizárólag a koponyát és annak közvetlen környékét bolygatták meg (247., 609. sírok). A leggyakoribb, hogy a teljes felsőtestet érintették, melynek során a mellkast, a karok csontjait bolygatták, beleértve a koponyát is (8., 182., 184., 188., 478. sírok), ilyen esetekben a lábszárak és a medence eredeti helyzetben voltak. Leggyakrabban csupán a combcsontok és az alsó lábszárcsontok maradtak a helyükön (25., 98., 101., 114., 134., 181., 196., 200., 301., 365., 431., 435., 446., 455., 489., 582., 624. sírok). Számos olyan eset is előfordult, amikor csak az alsó lábszár maradt *in situ* a lábfejekkel és a hozzá tartozó leletekkel, pl. a ruha gyöngyözésével és az edénnyel együtt (88., 146., 329., 352.; 372., 397., 584., 595. sírok). Mint ahogyan az előzőekben jeleztük, a részben bolygatottak közé soroltuk azokat a sírokat is, ahol esetleg eredeti helyzetben levő leletek voltak, de a csontok közül egyetlen egy sem volt a helyén (90., 379., 420., 477., 500., 612. sírok).

A rablások egy speciális formájába csak néhány sír tartozik: azok az esetek, amikor a sír középső része volt rabolt, tehát a deréknek megfelelő csontvázrész (228. sír), vagy éppen a sír középső része volt érintetlen, amikor a combcsontok maradtak bolygatatlannak (362. sír). Voltak olyan sírok is, ahol a csontváznak csak egy-egy jól körülhatárolható része maradt eredeti helyén (351., 598. sírok). Van egy különös csoport is, ahol a sírt hosszanti irányban, szinte a tengelye mellett rabolták, a bal oldalon (106., 186., 204., 214., 232., 244. sírok). Ez utóbbi jelenségre nem találtunk elfogadható magyarázatot.

A nők sírjainak jelölését és a rablás gyakoriságát is összevetettük. Mint korábban már említettük, valamennyi halom feldúlt volt; ezek közül összesen 29 sírt sikerült besorolni az embercsont-maradványok és/vagy a leletek alapján a női temetkezések közé. A körárkos halmos sírok közül kettő volt mindössze bolygatatlan (342., 347. sírok); két, egymáshoz közel elhelyezkedő temetkezés. Értelemszerűen a részben bolygatottak között nem voltak halmosak, voltak viszont körárkos halmosak, összesen 6 sír. Ezt a hatot is beleszámítva, összesen 46 körárkos halmos sírt lehetett a női sírok körébe sorolni. Sajnos pontosan nem tudhatjuk, hogy az összes körárkos halmos sír közül mennyi volt eredetileg a férfi

63 Az antropológiai vizsgálat nem igazolta az ásató megfigyelését.

64 A bolygatás mértékénél nem a csontváz állapota, hanem a teljes sírgödör állapota volt a mérvadó.

és a női temetkezés, csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy két kivételtől eltekintve valamennyi halmos és körárkos halmos, felnőttöz kapcsolható sírt kirabolták a temetőben.

A gyermeksírok nagy száma megengedi, hogy a nő és a férfisírokhoz hasonlóan külön csoportként tárgyaljuk őket ebből a szempontból is. Összesen 129 gyermeksírt bontottak ki a temetőben, közülük 73 volt bolygatatlan és 56 sír a bolygatott.⁶⁵ Feltűnő, hogy a gyermeksírok bolygatásának aránya jóval alacsonyabb volt, mint akár a férfi, akár a női síroké.⁶⁶

A leletek között ebben a csoportban is csak elvétve fordul elő olyan, más korszakba tartozó tárgy, amelyik esetleg a bolygatás idejére utalhat. A gyermeksírok közül a 643. sírban egy Árpád-kori edénytöredék került elő. A temetkezés közvetlen környékén számos Árpád-kori objektum, elsősorban árok fordult elő; a kerámia-töredék jelenléte tehát itt is azt jelenti csupán, hogy az Árpád-kor, de az azt követő bármelyik időszak is szóba jöhet a rablás időpontjaként.

A rablás mértéke a gyermeksíroknál is lehetett teljes, amely így a sírfelületet teljes egészében lefedte, sőt voltak olyan esetek, amikor a sír oldalfalain is túlnyúlt a rablógödör. Előfordult, hogy a sírfolt jelentkezési szintjén az elszíneződés teljes felületi bolygatást mutatott, de a leletek szintjére leérve kiderült, hogy a temetkezésnek egy része, esetleg néhány vagy egyetlen lelete érintetlen.⁶⁷ Ezeket a sírokat értelemszerűen a részben bolygatottak közé soroltuk. A továbbiakban a leletelőfordulás szerint vizsgáljuk a bolygatott sírcsoportokat, tehát aszerint, hogy a bolygatott temetkezésben maradt-e lelet, függetlenül a bolygatás mértékétől.

1. Lelet nélküli bolygatott temetkezések. A csoportba 16 sír tartozott: 41., 83., 176., 177., 185., 193., 262a., 286., 303., 335., 459., 492., 517., 537., 620., 655. sírok. Kettő közülük körárkos halmos temetkezés (335., 537. sírok), a többi jelöletlen volt. Közülük 6 esetben nem lehetett az életkort meghatározni, mert egyáltalán nem volt a sírban antropológiai anyag. Közös jellemzőjük, hogy az egész sírfelületet bolygatták. A bolygatás tényét a feltárás során egyértelműen meg lehetett figyelni; a betöltés színe, illetve a bolygatás foltja is utalt erre. Ezek a sírok voltak

a legkisebb alapterületűek. A csontok teljes hiánya, tehát hogy a rablógödörben semmit nem lehetett megtalálni, azt jelentheti, hogy csecsemők, vagy kicsi gyermekek feküdtek eredetileg a sírban. A bolygatatlan csecsemő- és kisgyermeksíroknál is gyakori jelenség a csontok teljes elenyészése, „felszívódása”, ahogyan az ásató fogalmaz.⁶⁸

sírszám	sírhossz (cm)	szélesség (cm)	életkor
41	122	58	–
83	nem mérhető		–
176	94	41	–
177	136	53	–
185	105	58	–
286	140	60	–

2. táblázat Az antropológiai adat és lelet nélküli, rablott sírok adatai

A sírok másik csoportjára a nagyobb sírgödör és a magasabb életkor jellemző, de ez utóbbi az *Inf.* I. végétől 12–14 éves korig értendő. Az életkor szóródása azonban nem tükröződik a sírok méretének differenciálódásában. Ez annyit jelent, hogy egy kicsi gyermek sírjának hossza és szélessége nem feltétlenül különbözik a csoport legmagasabb kort elért tagjától. A bolygatás mértéke azonban az előző sírokéhoz képest változik. Az idetartozó 7 temetkezésből 3-nak csak a felsőtestét bolygatták (335., 459., 517. sírok). Két csontvázmaradvány egy Árpád-kori árok földjében volt, így sem a sírméret, sem a bolygatás mértéke nem volt rögzíthető (303., 655. sírok). Egy viszonylag nagy sírt pedig (537. sír), amely egy 1–2 éves gyermek sírja volt – egyedi módon –, két párhuzamos, ovális gödörrel raboltak. A nagyméretű sírgödör összefüggésben lehet a temetkezés jelölésével, ugyanis az körárkos halmos volt, ráadásul az árok együtt kerítette az 536-os sírral, amelyben egy felnőtt csontváza feküdt. Az ilyen ritka jelenség az egész temetőben. Különleges helyen és helyzetben találtak rá a 193. sírszámmal ellátott gyermek maradványára, egy koponyára. A 188. sírt kerítő árokban, a bejárat mellett tárták fel, egy férfi koponyájával együtt. Nem túl gyakran, de találunk sírokat

65 Az antropológusok szerint a temetőkben a gyermeksíroknak az összes temetkezés 30–40%-át kellene elméletileg kitenniük, de ez az arány egyetlen, általunk megvizsgált szarmata temetőben sem jellemző. Az átlag 15% körüli (Vörös 2005a, 129).

66 A gyermeksírok bolygatásának egyik gyakori oka, hogy sekélyebbre ásták őket, mint a felnőttekét, ezért az intenzív talajművelés kárt tehetett bennük; a művelt területeken ráadásul a felszín kopása is intenzívebb volt (Bozsik 2003, 102). A madarasi temetőben ez a fajta – legújabb kori – bolygatási mód nem jöhetett szóba, mivel a területet nem művelték, gyeppel lefedett, a talajeróziótól is jól védett volt a felület.

67 A rablóknak egy jelentős csoportjánál a sír aljáig fokozatosan szűkülő formát lehetett megfigyelni, így fordulhatott elő több ízben is, hogy a teljes sírfelületen jelentkező rablógödör ellenére a sír leleteit és a csontvázat is csak részben bolygatták meg.

68 A szarmata antropológiai anyag általában nagyon rossz megtartású, ez egyaránt vonatkozik a gyermekek és a felnőttek csontvázaire is. A kutatók ennek okát az étkezési szokásokban látják.

kerítő árkokban, – többek között – emberi vázakat is, de ezek általában bolygatatlan helyzetben voltak Madarason is. Az előbb említett koponyatemetkezések, vagy a sírok bolygatása az árokban, – nem kaptunk választ a feltárás dokumentációjából, hogy melyik esettel lehet itt számolni – eddig párhuzam nélküli jelenség. A másik különleges gyermeksír a 262a számot kapta, ahol az ásató két koponyát is felfedezni vélt, de ezt az antropológiai vizsgálat nem igazolta. Fontos viszont, hogy közvetlenül alatta egy bolygatatlan férfisír került elő (262b).

Hogy ezek a sírok eredetileg is melléklet nélküliek voltak-e, természetesen nem tudhatjuk. A gyermeksírokban a leletek a koponya, a mellkas és a kezek táján csoportosulnak. Miután a rablás vagy a teljes csontvázat, vagy a felsőtestet érintette, így a rablás iránya az esetek egy részében elvileg éppen a sírok leggazdagabb részére irányult, ha a gyermeksírok csoportjában a leletgazdagság feltételezése egyáltalán helyénvaló lenne. De megkockáztathatjuk azt a feltevést is, hogy – pontosítva az előbbi állítást – a rablás azért irányult a mellkasi részre, mert a rablók elvileg itt számíthattak számottevő értékekre. A bolygatatlan gyermeksírok temetőn belüli feltűnően magas arányára két magyarázat adódik: a sírjelek gyors eltűnése és a gyermeksírok ismert, vagy megtapasztalt leletszegénysége. Csupán azt lehet valószínűsíteni, hogy a csak mellkast érintő rablások esetében a temetkezéshez eredetileg sem tartozott edénymelléklet, ugyanis ez a lelet szinte kivétel nélkül mindig a lábnál található és a gyermeksírok egyik legnagyobb leletcsoportjának számít.

2. Leletes, bolygatott sírok. E csoportba összesen 40 temetkezés tartozik. Csak edény került elő az alábbi bolygatott temetkezésekből: 24., 131., 207., 268., 279., 336., 482., 486., 497., 648. sírok. Különvettük azokat a temetkezéseket, ahol több lelet is előkerült, vagy az egyetlen megmaradt tárgy nem edény volt. Ezek a 16., 32., 33., 40., 43., 64., 68., 105., 128., 164., 205., 211., 213., 226., 266., 284., 294a., 346., 353., 403., 409., 465., 467., 485., 498., 505., 525., 600., 613., 643. sírok. Ebben a csoportban is ritka jelenség a sírok kerítése (körárkos halmos: 336. sír), illetve a halmos sír (43., 64. sírok). Tehát a leletes, bolygatott gyermeksírok csoportján belül adódott egy népesebb csoport, amelyben csak edény került elő (10 sír). Az edénymellékletes csoportra jellemző, hogy három kivétellel a teljes sírfelületükön bolygatottak voltak.

A részlegesen bolygatottaknál a láb felőli rész volt érintetlen (24., 279., 497. sírok), és mindig itt helyezkedtek el az edények is. A feltárás során dokumentálni lehetett, hogy a többi sírnál is a temetkezés láb felőli (É-i) végében voltak e mellékletek. Életkor szerint a 2–3 évestől, a 15–17 évesig tartoztak ide a gyermekek, bár éppen a rablás mértéke miatt a 11 idetartozó gyermek közül csupán kevesebb, mint a felének: 5-nek lehetett az életkorát meghatározni.

Nagyon valószínű, hogy az edénymellékletes síroknak eredetileg további leleteik is voltak, ugyanis a bolygatatlan 56 sír közül 38-ban volt edény, és ezek között csupán 3 olyan volt, ahol az edény mellett semmilyen más lelet nem fordult elő. E 3 sír közül az egyik egy csecsemő sírja volt, mellette kézzel formált fazékkal (617. sír), a másik egy 4–6 éves gyermek jellegzetesen késő szarmata típusú edénnyel (634. sír), a harmadik pedig egy különleges testhelyzetben, zsugorítottan eltemetett 6–8 éves gyermek volt, kézzel formált fazékkal eltemetve (373. sír). Az edények típusát itt nem elemezzük részletesen, csupán megemlítjük, hogy 3 kézzel formált fazék és 8 korongolt edény (3 korsó, 1 tál, 1 öves edény, 3 töredék) fordult elő. A töredékek között egy római darab is volt. A töredékes edények előfordulása a temető sírjaiban egyértelműen a rablással magyarázható, és semmi köze sincs a temetkezési rítushoz.

A leletes, rablott temetkezések közül a sírok többsége abba a csoportba tartozik, melyben edények és/vagy egyéb leletek is előkerültek. Számszerűleg 27 sír tartozik ide, közöttük két halmos (43., 64. sír). A csoportba tartozik egy olyan gyermektemetkezés is (213. sír), amely egy felnőtt sírja alatt került elő (209. sír). Bontáskor derült ki, hogy utántemetkezésről van szó, ugyanis a közvetlenül fölötte található, torzított koponyás nő csontváza a szűk sírgödörben, amelynek hossza éppen megegyezett a gyermek sírjával, bolygatatlan volt. A gyermek sírját feltehetően a felnőtt temetkezésével bolygathatták meg.

A ritkább esetek közé tartozott, amikor a gyermek egy felnőttel közös sírban volt eltemetve. A 294a. sírban a gyermek az anyja mellett feküdt, mindkettőjük csontváza bolygatott állapotban került napvilágra. Ezzel szemben az 530. sírban fekvő csecsemő (0–1 éves), az anyja lábánál, bolygatatlanul, a lábcsonatok alatt feküdt; a felnőtt csontváz ugyanakkor bolygatott volt. De az is elképzelhető, hogy ez is egy utántemetkezés volt, tehát a bolygatatlan csecsemő sírjára temették rá a nőt, amelyet később megbolygattak.

A rablás mértéke szerinti csoportosításból kiderül, hogy a teljes temetkezést 11 esetben dúlták fel, a lábak eredeti helyzetben maradtak 8 sírban, 5 esetben ugyanakkor csak a sír láb felőli legvége maradt érintetlen.

Az előbbiekből kiderül tehát, hogy vagy a teljes sírt, vagy elsősorban a fej felőli részt, illetve a mellkast rabolták, sokszor le egészen a lábáig. Nem dönthető el biztosan, hogy a sírok jelölése játszott-e abban szerepet, hogy kirabolták őket, hiszen ezek száma az összes vizsgált sírhoz képest (a rabolt temetkezések száma összesen 56) igen kicsi. Tovább színezi a helyzetet, hogy a bolygatatlan sírok között is volt 3 olyan gyermeksír (85., 86., 587. sír) amelyik körárkos halmos volt.

A leletes rablott sírok egyes lelettípusait a viselettörténeti és más fejezetekben részletesen elemezni fogjuk,

itt csak megemlítjük, hogy a sírokban lelt tárgyak közül szinte mindegyik az ékszerek körébe, vagy a viselethez tartozott.

Összefoglalóan, a statisztikai adatok tanúsága szerint tehát a gyermeksírok megoszlása a rablás szempontjából a következő:

Bolygatottak:

1. lelet nélküliek:	16 sír
2. csak edénymelléklettel:	10 sír

3. leletekkel :	30 sír

Bolygatatlanok:

1. lelet nélküliek:	13 sír
2. leletekkel:	60 sír

Ami a sírok jelölését illeti, tehát összesen kettő gyermektemetkezést lehetett a temetőben a halmos sírok között találni, a körárkos halmosok száma pedig (rabolt és rabolatlan együtt) 9 volt.

3.3.

KŐHEGYI MIHÁLY: A SÍRGÖDRÖK MÉRTEI, FORMÁJA ÉS MÉLYSÉGE

A temetkezési rítus egyik mutatója a sírgödrök nagysága, illetve alakja, hosszúsági és szélességi indexe, valamint mélysége. Annak érdekében, hogy ezekről információkat szerezhessünk egy olyan diagramot állítottunk össze, melyben a sírok területének nagyságát, hosszúsági és szélességi indexét és mélységét tüntettük fel [243. kép]. Az összes sírt figyelembe véve a sírok átlagosan 2,38 m²-es alapterületűek. Ez utóbbiból ránézésre is kiderül, hogy a sírok zömének alapterülete a 0,25 m² és a 4 m² közötti sávban helyezkedik el, 4 m²-en felül csak igen kevés található, és szóródásuk is igen nagy. Várható volt, hogy az igen kis alapterületű sírokban csecsemők (34., 35., 45., 60., 65. stb. sírok), illetve kiskorú gyermekek fekszenek. Miután ebből nyilvánvalóvá vált, hogy a H (halmos), a HK (halmos körárok), valamint a HZK (halmos zárt körárok) sírok elég élesen elkülönülnek a jelöletlenektől, ezért ezeket külön-külön is kigyűjtöttük. A következő diagram a halmos sírok alapterületének nagyságrendjét mutatja 6,63 m²-es átlaggal [239. kép]. A 43. számú, gyermeksírt (*Juv.*, 15–18) magába foglaló halmot kivéve a többiek mind 3,93 m²-nél nagyobbak (pl. 59. sír), s általában 5–9 m² nagyságúak, de ezek között vannak a 9 m²-t meghaladó méretűek is (13., 665. sírok), sőt a két legnagyobb sír 10 m²-en felüli (20. sír: 10,17 m², 116. sír: 10,37 m²).

Leszögezhetjük, hogy a halom alá temetettek sírgödrének nagysága kiemelkedően magas a többiekhez, azaz a 6,63 m²-es átlaghoz viszonyítva; s ha a jászalsószentgyörgyi kurgánok legnagyobb sírkamrájának méretét (20,25 m²), illetve a kurgánok sírmérteinek átlagát (19,99 m²) nem is érik el, de közvetlenül ezek után következnek,⁶⁹ messze megelőzve Hortobágy-Poroshát halmainak 3,29 m²-es átlagát.⁷⁰

Miután a sírok nagyságát 3,93 m² fölött újra megvizsgáltuk, azt érzékeltük, hogy bár zömüket a H-s, HK-s, HZK-s és K-s (körárkos halmos) sírok teszik ki, az 500., és 661. sír halom nélküli, pedig mindkettő 8,61 m²-es, tehát igen nagy alapterületű sír volt. Ekkor gyanakodni kezdtünk arra, hogy ezek fölött is állhatott eredetileg halom. Az 500. sír esetében ezt valószínűsíthetjük, a 661. esetében pedig bizonyítani is tudjuk. Roediger Lajos 1903-ban készült térképén a Prispára vezető úttól D-re, közvetlenül a Hegyeshatár felé vezető úttól és a két utat összekötő földúttól D-re egyetlen halom van feltüntetve. Később ez az út – nyilván a mocsár közelsége miatt – 10–15 ölnyivel északabbra helyeződött át, aminek következtében újabb 12 halom került át az út D-i felére [1. kép]. Zalotay Elemér 1952-ben készült vázlatrajzán már így szerepelnek. [3. kép] Közöttük van a 661. halom is XXI. számmal (a néhány méteres eltérés nem zavarhat meg bennünket, hiszen tudjuk, hogy Zalotay rendelkezésére

69 KULCSÁR 1998, 25.

70 ZOLTAI 1941; PÁRDUZ 1941.